

KATEGÓRIA BYTIA

(Štúdia k Engelsovmu výročiu)

IGOR HRUŠOVSKÝ

Pri príležitosti nedávneho jubilea F. Engelsa sme si pripomenuli, že jedným zo základných problémov jeho filozofie je určenie materiálneho bytia.

Domnievam sa, že zásadne treba rozlišovať *základnú* gnozeologickú otázku bytia, otázku existenčnej *nezávislosti* objektívneho sveta od vedomia a ontologickú otázku *charakteristicky* bytia prostredníctvom pojmových kategórií. Keďže sa ontologická charakteristika bytia vzťahuje na všetko bytie *vôbec*, vzťahuje sa aj na bytie vedomia ako na zvláštnu formu bytia. Toto bytie vedomia a vzťah poznatkových izomorfii k materiálnym objektom skúma gnozeológia.

Sám Engels jasne rozlišoval *základnú* gnozeologickú otázku bytia a *spôsoby* jeho existencie. Tvrdil, že nemôžeme postúpiť ďalej než k poznaniu foriem pohybu hmoty, k poznaniu vzájomného pôsobenia, pretože za ním už niet čo poznávať. Po Engelsovi bol to Lenin, kto pojem hmoty ako *filozofickú* kategóriu v rámci *základnej* gnozeologickej otázky definuje práve len vo vzťahu k vedomiu a hovorí, že jediná „vlastnosť“ hmoty, s uznaním ktorej je spojený filozofický materializmus, je vlastnosť *byť objektívnou realitou*, existujúcou mimo nášho vedomia. Nie náhodou Lenin dáva termín vlastnosť do úvodzoviek. Súčasný filozof Grover Maxwell tiež hovorí, že existencia nie je vlastnosť.

Nie bezdôvodne rozlišujeme hmotu (ontické bytie, čo-bytie) ako filozofickú kategóriu a hmotu (látku, masu, ako-bytie), ako ontologickú kategóriu a ako aj kategóriu jednotlivých vedných disciplín. V tomto vymedzení je hmota vždy nejako utváraná a týmto utváraním je vyjadrený — ako hovoril Engels — *spôsob* jej existencie.

Pokiaľ ide o najvšeobecnejšie a univerzálne stránky a črty hmoty v zmysle masy alebo látky, sú predmetom ontológie. Ontológia sa nelíši podstatne od jednotlivých špeciálnych vied — líši sa jedine v dimenzii univerzality. Občas sa hovorí, že takto pochopená ontológia nie je vlastne filozofiou, no nesmieme zabúdať, že filozofia je vedou o najvšeobecnejších zákonoch reality, o najvšeobecnejších postulátoch, ktoré sa vzťahujú na skutočnosť.

Myslím, že je v súlade s koncepciou Engelsa, ak poviem, že predmetom poznávacieho procesu je postihovanie vlastností (spôsobov alebo foriem existencie) reálnych predmetov a udalostí. Amorfná realita by bola kognitívne nepostihnuteľná. Jej vlastnými formami a pohybovými zákonitostami, vzájomnými väzbami a pôsobením jej zložiek, rozporov a dynamikou je vyjadrený spôsob jej existencie. Otázku, čo „je“ určitý konkrétny jav, možno zodpovedať iba poukazom na príslušné utváranie javu. Engels hovorí: „poznatie rôznych foriem pohybu je poznaním telies“.

Kvalitu materiálneho bytia vyjadruje predovšetkým jeho priestorovočasové určenie. Podľa Engelsa priestor, čas, pohyb sú základné formy a spôsoby

existencie hmoty v zmysle látky. Po Engelsovi najmä Lenin upozorňoval, že filozofické kategórie na označenie objektívnych foriem existencie hmoty sú priestor, čas, pohyb, zákonitosť (príčinnosť). Priestorovo-časová determinácia sa týka kvality bytia, t. j. hlbinnu empirického sveta. Engels sa vyslovil tak, že čas a priestor sú „základné formy všetkého bytia“.

Niektorí filozofi vytykajú mnohým svojim kolegom, že majú nihilistický postoj ku kategórii substancie, ďalej že je nesprávne ignorovať nositeľov vzťahov a väzieb. Avšak *nositeľ, ktorý nie je štruktúrovaný a teda časopriestorovo vymedzený a určený, je amorfný a teda gnozeologicky nezvládnuteľný. Myslím preto, že nie je odôvodnené vyznávať materiálne entity, ktoré by neboli časopriestorovo štruktúrované. Bytie bez konkrétneho časopriestorového určenia nemá vôbec nijaký pojmový korelát.* Sovietsky filozof G. A. Svečnikov dôvodí, že vyznávanie existencie *absolútne elementárnych* hmotných častíc znamenalo by vyznávanie reality objektov *bez vnútornej štruktúry a bez vnútorných vlastností a vnútorného pohybu.* Ak by to tak bolo, pri nijakých vonkajších podnetoch by elementárna častica nemenila svoj vnútorný, nekvalitatívny stav, a menila by iba svoj mechanický pohyb. Teda každá vec predstavuje materiálny systém, ktorého elementy majú svoju štruktúru.

Pripomením ešte Leninove slová, že *vôbec všetky veci sú samy v sebe rozporné.* G. A. Svečnikov poukazuje na to, ako súčasná fyzika odmieta tradičné *náhľady o absolútne jednoduchých, bezštruktúrnych elementárnych časticiach.* Dnes sa už široko uznáva, že *hmota nie je súborom prvkov alebo partikul, ktoré sú viazané a pútané k sebe nejakými vonkajšími vzťahmi.*

Môžeme právom konštatovať, že objektívna realita je nejakou formovaná a diferencovaná. Je to, pochopiteľne, principiálny postulát, pretože univerzálny pojem objektívnej materiálnej reality nesmieme identifikovať s predstavami a koncepciami, ktoré vyslovujú vedné odbory v tej či inej etape svojho vývinu.

Pokroky vedy a možnosti praxe svedčia o tom, že bytie ako také, t. j. bytie nezávislé od nášho vedomia, je nejakým spôsobom usporiadané. Ontológia a jednotlivé vedné disciplíny zachycujú empirickú skutočnosť, konkrétny svet, a to nie bez participácie praktického, historického a spoločenského subjektu, teda zachycujú objektívno-subjektívny svet. Od „*bytia o sebe*“, od ontickej reality, evidovanej v gnozeologickej relácii „*poznanie — bytie*“ rozlišujeme *empirickú (objektívno-subjektívnu) skutočnosť* s celou jej hlbinnou diferenciáciou. V rámcoch empirickej skutočnosti alebo objektívnej či predmetnej skutočnosti sa dialektická oscilácia realizuje medzi dvoma pólmi, t. j. vlastným empirickým objektom či predmetom i predmetnou praxou a medzi empirickou teóriou. Empirický predmet môže byť v určitej situácii odcudzeným predmetom.

Český filozof J. Hachla neobyčajne dômyselne zdôvodňuje, že „objektové bytie pre subjekt“ alebo „bytie-objekt pre nás“ nemôže automaticky predstavovať sumu existujúceho bytia. Bytie je pozadím „bytia-objektov pre nás“. „Bytie objektové ako bytie pre nás“ je jav konkrétnych bytí. Hachla veľmi priliehavo konštatuje, že „objekty pre nás“ sú predmetnoteoretickou empiriou, sú výsledkami vzájomného pôsobenia *bytočných síl ontickej reality a bytočných síl ľudského subjektu* (síl, ktoré obsahuje určenie „byť vedomým bytím“).

Spredmetnenie je prechod ontických objektov do formy empirických objektov. Rozvojom svojich bytostných síl subjekt neustále transcenduje k bytiu, z ktorého zámerne vylamuje nové a nové spredmetnenia.

Vonkajšie bytie, nezávislé od nášho vedomia, sa v dialektickom procese poznania a praxe stáva stále výraznejšie z „veci osebe“ „vecou pre nás“, t. j. stáva sa kognitívne i prakticky zvládnuteľným predmetom.

Konkrétne poznatkové sústavy o utváraní materiálnych objektov sú historicky podmienené. Materiálne objekty majú nepochybne oveľa viac existenciálnych foriem, než sú formy či spôsoby ich bytia, ktoré aktuálne apercipujeme.

Pre materialistický prístup musí stačiť okrem uznania existenčnej nezávislosti objektívneho sveta od vedomia prakticky podložený predpoklad možnosti ďalších kognitívnych výdobytkov v empiricko-praktickom svete. Materialistické hľadisko je určované a upevňované skúsenosťou, že existuje vždy možnosť odporu reality, ktorý svojou praktickou aktivitou prekonávame.

Objekt, ktorého sa v kognitívno-praktickom procese zmocňujeme, nadobúda najsamprv prívlastok materiality. V prvej fáze histórie poznania materialitou označujeme to, čo stimuluje rozvoj nášho názorného poznania. V procese vedeckej abstrakcie sa človek postupne odpútava od javovej názornosti a empirické fakty (materiálne objekty) postihuje napríklad v nenázorných modeloch mikročastic.

Engels práve tak ako Marx spoločenské vedomie nepokladal za holé odzrkadľovanie objektívnej reality, ale za zložitý a aktívny proces osvojovania si tejto reality ľudským vedomím. Klasici samo toto vedomie chápali ako produkt a zároveň orgán integrovania reality v procese predmetnopraktickej aktivity. V dôsledku toho len skutočne živý rozum je schopný produkovať pojmové kategórie takej obsahovej plnosti a pružnosti, ktoré by boli schopné vyjadrovať celú rozpornosť a dynamiku reality. Aj Lenin pokladal odraz reality v poznaní za historický proces stále hlbšieho chápania objektívnych zákonitostí sveta prostredníctvom spoločenskej, resp. spoločensko-triednej praxe. Podľa jeho slov nesmieme odraz prírody v ľudskej mysli chápať bez pohybu a rozporov, ale ako večný proces pohybu, vzniku rozporov a riešení. V dôsledku toho, ako hovorí Engels, pravdivosť každej sústavy poznatkov je vždy podmienená svojím historickým zaradením a pravdivosť je hybným aspektom, ktorý práve preto nemôže definitívne ustrnúť a premeniť sa na absolútnu istotu.

Vývin vedy záleží principiálne v tom, že poznaním prenikáme stále hlbšie do podstatných vzťahov reality a že postihujeme stále hlbšie zákonitosti sveta. Engels právom hovorí o neukončenosti poznania a o nevyčerpatelnosti hmotných vlastností. Po Engelsovi sa opäť vyslovil Lenin, že podstatu hmoty treba interpretovať z hľadiska prehlbovania ľudského poznania objektov.

Už spomenutý G. A. Svečnikov hovorí, že ontologický aspekt nevyčerpatelnosti hmoty je v neobmedzenosti štruktúry hmoty, v nekonečnosti jej vlastností, väzieb a vzájomného pôsobenia. Okrem toho — ako konštatuje — objekt je nevyčerpatelný aj v teoreticko-poznávacom pláne.

Treba teda ustavične prehľbovať dialektiku teórie a praxe. Poznanie je nekonečným procesom a naše poznatky sú iba zastávkami v tomto procese.

Diferencované teoretické myslenie, vyvodené z praxe, sa postupne prenikavejšie uplatňuje pri výskume konkrétnej skutočnosti, ktorá — prenikavejšie skúmaná — dáva potom významnejšie podnety k teoretickému i praktickému zmocňovaniu sa sveta a k jeho premene. Platí to rovnako o oblasti prírody, spoločnosti a kultúry.

Je zrejmé, že živá a zdokonaľujúca sa prax chráni naše poznanie pred nihilistickým relativizmom a tiež pred dogmatizmom, ktorý naše poznatky pokladá za meravé, nemeniteľné a absolútne.

Chcem ešte uviesť, že ak objektívna realita určuje vedomie, niekedy sa táto realita odzrkadľuje v našich poznatkoch v skreslenej alebo dokonca sfetizovanej podobe. Súčasný sovietsky filozof B. V. Bogdanov nepochybne právom konštatuje, že napríklad filozofické kategórie odcudzenej spoločnosti nie sú tým, za čo ich vydáva nekritické vedomie, no zároveň sú produktom vnútornej podstaty určitých spoločenských vzťahov. Sem patrí aj riziko absolutizovania a hypostazovania niektorých abstraktných pojmov, do ktorých vnášame svoje aspirácie. Iste právom upozorňuje naša filozofka E. Filová, že každú filozofiu, ktorá operuje abstrakciami ako absolútnymi a nadhistorickými pojmami či entitami, zafažuje idealizmus a ľahko sa môže stať orgánom vlastného duchovného ujarmenia.

Marxistická filozofia isteže plným právom pokladá utváranie spoločensko-kultúrnej reality za výsledok dejinno-ľudskej praxe. Za výraz dejinno-ľudskej (ev. spoločenskotriednej) praxe pokladá osobitne aj poznávanie tejto reality. Avšak nielen poznávanie spoločensko-kultúrnej reality je do istej miery ovplyvňované dobovou praxou, ale aj prírodnej reality. Teda individuálno-spoločenská praktická existencia ovplyvňuje zásadne všetko bytie, bez ohľadu na jeho predmet, a to napriek tomu, že každý kognitívny proces a každé hlbšie vedecké prenikanie do podstaty vecí sú pokrokom v zmysle desubjektívizácie poznania.

Objav poslania spoločenskej praxe ako konkrétne historického základu poznávacieho procesu implikoval odhalenie spoločensko-historickej povahy subjektu a zároveň aj určitej sociálnej podmienenosti objektu. V súlade s týmito objavmi zisťujú klasici marxizmu-leninizmu, že človek postihuje aj samu prírodu ako objekt zmyslovo materiálnej aktivity, a nie ako holý objekt púheho nazerania. Avšak podľa slov samého Lenina zároveň platí, že každá idea práve preto, že je idea a pokiaľ je idea, je už čosi ľudsko-subjektívne, zároveň však práve preto, že je a nakoľko je poznávacou ideou, vždy musí obsahovať niečo, čo vyviera zo samých predmetov. Právom upozorňuje maďarský ideovo-politický pracovník A. Gedő, že odmietanie naturalizmu starého materializmu nesmie viesť k subjektívizácii pojmu prax, k obchádzaniu dialektického princípu odrazu a k popieraniu dialektiky prírody.

Ako upozornil už Engels, materialistický pohľad na prírodu je vždy čosi iného ako jednoduché chápanie prírody ako takej bez cudzích dodatkov. Odpoveď na otázku, aká je príroda, je vždy historicky aproximatívna. Môžeme dôvodne konštatovať, že prírodu v jej skladbe i dynamike stále lepšie poznávame, aby sme ju vždy dokonalejšie ovládali.

Engels neraz zdôrazňoval odôvodnenosť skúmania javov, ich zložiek a tiež

pojmov a poznatkov v ich vzájomných vzťahoch a súvislostiach, v ich pohybe, vznikaní a zanikaní. Reálne predmety, fakty, procesy, udalosti nie sú len nejaké konglomeráty izolovaných entít a akési mozaiky singularít, ale tvoria konkrétne štruktúry vzťahov a rozporov. Aj naše poznatky, ak majú byť, pokiaľ možno, adekvátne skutočnosti, vytvárajú charakteristické siete súvislostí a pojmové štruktúry, ktoré sú len relatívne stabilizované a fixované. To znamená, že empirické výroky treba chápať kontextuálne.

Z týchto našich vývodov celkom zákonite vyplýva, že sa nemožno čudovať — ako zisťuje poľský filozof T. M. Jaroszewski — že sa dnes už štrukturálne chápanie rozšírilo z oblasti lingvistiky do oblastí etnológie, archeológie, kultúrnej antropológie, literárnej kritiky i do ďalších spoločenskovedných disciplín a stalo sa jednou z hlavných metodologických koncepcií v humanitných vedách. Ale nielen v humanitných vedách. V úvode do objemného zborníku štúdií popredných sovietskych prírodovedcov „Struktura i formy materii“, ktorý vydala nedávno Akadémia vied ZSSR, sa konštatuje toto: „V súčasnej prírodovede, »rodiacej dialektický materializmus« (Lenin), štruktúrny prístup sa prejavil v celej svojej účinnosti a umožnil vedám o prírode dosiahnuť nespočetné úspechy.“ A pokiaľ ide o filozofiu, sovietski filozof N. F. Ovčinnikov konštatuje, že súčasné vedecké poznanie v neobyčajnej miere obohacuje obsah kategórie štruktúry.

Pokiaľ ide o formy a spôsoby existencie materiálneho objektu, Engels osobitne zdôrazňoval predovšetkým pohybové formy hmoty. Pretože sama podstata vecí, procesov je rozporná, postihnúť ju a kognitívne i prakticky sa jej zmocniť znamená orientovať sa na dynamickú interakciu jej konštitutívnych zložiek. Ak sme poznali pohybové formy hmoty, hovoril Engels, poznali sme hmotu samu. To značí, že treba odôvodnene preferovať dynamicko-štruktúrnu koncepciu hmoty proti substančnému chápaniu. V tomto svetle neobstojí mienka — príležitostne znova a znova zdôrazňovaná, že negovanie substanciálneho chápania reality znamená negáciu, a nie hlbšiu fundovanosť vedy. Kategóriou substancie sa v dejinách filozofie najčastejšie označoval *prapodstatný, stály základ* bytia, *nositeľ* vlastností.

Pojmom dynamickej štruktúry vyslovujeme práve hybnú jednotu zákonitých vzťahov, funkcií, kauzálnych a dialektických súvislostí predmetov alebo procesov. Dynamickoštruktúrny, resp. dialektickoštruktúrny prístup sa zásadne orientuje na časopriestorovú určenosť každej materiálnej entity. Sovietsky filozof I. B. Novik pokladá dialektickoštruktúrnu analýzu za základnú podmienku poznania objektu v jeho konkrétnosti, v jeho zložitých vnútorných i vonkajších vzťahoch.

Napriek všetkým argumentom stále sa pranieuje štruktúrny bádateľský prístup, najmä keď sa napred extrapoluje a zovšeobecni niektorý jeho čiastkový aspekt. Pritom sa obyčajne ignorujú veľmi závažné historicko-genetické, dynamické a dialektické momenty štruktúry, dnes napríklad taká významná problematika otvorených štruktúr. Sovietski filozofi I. V. Blauberg a E. G. Judin hovoria najnovšie, že snahy stavať proti sebe štruktúrny výskum a dialektiku spočívajú na zjednodušenom chápaní samej dialektiky. Ďalší sovietski filozofi

Ju. S. Vjatkin a A. S. Mamzin konštatujú podobne, že prístup k analýze daného javu s prizieraním na jednotu dvoch zviazaných a zároveň relatívne autonómnych aspektov — štrukturálnofunkčného a genetického — je jedným z najzákladnejších metodologických princípov súčasného vedeckého poznania. Také isté stanovisko zaujíma aj hlavný redaktor časopisu Voprosy filosofii I. T. Frolov.

Vývin vedeckého poznania spočíva v prenikaní do vždy hlbších a hlbších dynamických štruktúr reality, do vždy podstatnejších rovín materiálneho sveta. M. E. Omeljanovskij hovorí: svet je hierarchiou materiálnych štruktúr, ako to dokázala súčasná prírodoveda. Na každom vývinovom stupni vedy tie prvky a komponenty materiálnej štruktúry, subštruktúru ktorých ešte nepoznáme, prezentujú sa akoby prvky základnej roviny. Avšak niet nijakej definitívnej a konečnej bázy. Dialektika vývinu vedy prezrádza, že niet poslednej podstaty objektívnej reality. To znamená, že o základných a nediferencovaných elementoch konkrétneho objektu hovoríme iba z hľadiska určitej podstatovej roviny ako o relatívne stálych prvkoch.

D. I. Blochincev zastáva mienku, že nie je to ešte tak dávno, keď fyzici boli ochotní skúmať elementárne častice ako prosté jednoduché hmotné body. Teraz však pomocou lúčov získaných mohutnými urýchľovačmi môžeme preniknúť do hlbín problémov elementárnych častíc, skúmať zložité zákony ich vzniku a ich vnútornú štruktúru. I. A. Akčurin osobitne zdôrazňuje, že niet „posledných tehiel“ a „posledných substancií“ budovy sveta: veda skôr alebo neskôr objaví fyzikálne objekty hlbšej podstaty, ako sú „elementárne“ častice a skôr alebo neskôr sa ukáže, že je úzky rámec hocakých teórií „prahmoty“ ako nejakej absolútnej, poslednej podstaty, podobne ako sa teraz ukázal úzky rámec kvantovej mechaniky a kvantovej teórie poľa. V zhode s tým hovorí aj sovietsky filozof B. M. Kedrov, že elementárne častice sa dlho pokladali za dokonale jednoduché, takrečeno fyzikálne body bez vnútornej štruktúry, za aké kedysi pokladali atómy. No ukázalo sa, že elementárne častice sú premenlivé a že majú veľmi zložitú a špecifickú vnútornú štruktúru. Najnovšie sa aj fyzik V. F. Weisskopf vyslovil, že fyzika vysokých energií ukázala, že aj protón a neutrón majú istú štruktúru, že neutrón nie je taký jednoduchý, ako sa zdalo.

Každému vývinovému stupňu vedeckého poznania, ku ktorému sme dospeli, zodpovedá príslušná hĺbka preniknutia do konkrétneho obsahu podstaty reality. Toto preniknutie do hlbších rovín podstaty si, pravdaže, vyžaduje nevyhnutne výstavbu špecifickej sústavy pojmov, adekvátnej príslušnej roviny. Túto sústavu *nemožno jednoducho derivovať* z pojmovej štruktúry menej hlbokých rovín skutočnosti, ako sa domnievala číra mechanistická veda.

Podľa G. A. Svečnikova prechod od výskumu jednej štruktúry roviny k výskumu hlbšej roviny si vyžaduje substitúciu pojmov a koncepcií *modifikovanými pojmami a koncepciami*: napríklad prechod od molekulárnej roviny k atómovej rovine a ďalej k rovine elementárnych častíc. Svečnikov doslova hovorí: príroda je nekonečný súbor vzájomne viazaných kvalitatívne rôznych štruktúrnych úrovní. Prechod od jednej štruktúrnej úrovne hmoty do druhej

sprevádza zmena vlastností zložiek štruktúry. Špecifické zvláštnosti jednotlivých štruktúrnych rovín nedajú sa navzájom odvodiť. Preto prechod od výskumu jednej štruktúrnej úrovne do druhej vyžaduje si výmenu pojmov, veličín, parametrov, koncepcií inými. Taktiež sovietsky filozof J. V. Sačkov tvrdí, že vzájomné vzťahy napríklad medzi makrorovínami a mikrorovínami skúmaných štruktúr sú veľmi zložité a nemožno ich vtesnať do úzkeho rámca jednoduchej dedukcie. Aj už spomenutý I. B. Novik konštatuje, že každá rovina štruktúrnych vzťahov spolu s typom prvkov a zložiek, ktoré im prináležia, je špecifická a vyžaduje si *špecifickú sústavu pojmov* teoretickej explanácie. Každá teoretická štruktúra ako pojmový korelát určitej reálnej štruktúry spoluurčuje aj obsah pojmov, patriacich do nej a tým — ako zdôrazňuje I. B. Novik — zároveň zabraňuje eklektickému miešaniu pojmov, začlenených do rôznych teoretických sústav. Rovnako aj súčasný vynikajúci sovietsky teoretický biológ V. I. Kremjanskij tvrdí, že každá štruktúrna úroveň je kvalitatívne špecifická. Podľa neho podstatou objektu je *štruktúra hlbinných väzieb* jeho zložiek. Pravda, v každej štruktúre sú vlastnosti či zložky, ktoré sú podstatnejšie ako iné.

Ďalší sovietsky filozof a fyzik I. A. Akčurin hovorí v tejto súvislosti o určitej „kríze“ kategórie všeobecného v podobe, v ktorej sa sformovala na základe tradičných indukzívno-deduktívnych metód. Podľa neho táto kategória môže v najlepšom prípade vyjadrovať v abstraktnej podobe niektoré momenty existencie vecí alebo priebehov procesov. Bez preniknutia k špecifickým zákonom existencie každého javu nemožno určiť, či dané zovšeobecnenie naozaj vyjadruje to najpodstatnejšie skúmaného objektu.

Vo svojej najnovšej knižke *Problémy filozofie* upozorňujem, ako sovietsky filozof V. S. Ťuchtin vyzdvihuje naliehavosť previerky chybného vysvetľovania filozofických kategórií prostredníctvom tradičného kvalitatívno-fenomenologického (deskriptívneho jazyka), a to previerky na základe dialektickoštruktúrneho prístupu. Tento prístup preniká do všetkých vedných oblastí.

Podľa Ťuchtina potenciálna ekvivalentnosť pojmov „element“ a „štruktúra“ je v tom, že daná štruktúra môže fungovať ako element alebo subštruktúra širšej štruktúry a že elementy, ktoré vystupujú v rámci štruktúry akoby homogénne, javia sa vnútri samých seba ako rozčlenené a na báze svojej mikroanalýzy môžu sa javiť ako štruktúry mikroúrovne. Ťuchtin ďalej zdôvodňuje ako *kategóriu kauzácie možno adekvátne interpretovať len na báze štruktúry interakcií*. Osobitnú pozornosť venoval aj kategóriám obsahu a formy. Keď sa transformuje štruktúra, vzniká kvalitatívne nový objekt, mení sa teda aj obsah. Kategóriu formy treba teda chápať v duchu autentického marxizmu ako spôsob existencie objektu.

Ťuchtin hovorí, že poznanie *kvalitatívnej špecifickosti* objektu znamená odhalenie jeho *špecifickej štruktúry*. Už Engels upozornil na kvalitatívnu diferencovanosť foriem pohybu.

Ako je dôležité štúdium výsledkov sovietskej filozofie posledných rokov, myslím, netreba osobitne zdôrazňovať.

Je samozrejmé, že vnútornú dynamiku kvalitatívne určenej alebo vymedzenej oblasti nemôžeme chápať celkom izolovane od dialektických procesov iných

sfér objektívnej reality. Jednotlivé špecifické oblasti reality sú len relatívne samostatné, pretože sú zložkami — čo aj rozpornými — nadradených materiálnych štruktúr. Napríklad vývin filozofie isteže predpokladá určité ideové dedičstvo a myšlienkový odkaz, ktorý determinuje špecifický obsah filozofie, napriek tomu však do dejinnej línie a smerovania filozofie zasahuje zároveň celý komplex vonkajších determinantov, a medzi nimi obyčajne najvýdatnejšie všeobecná tendencia ekonomického vývinu. Platí vôbec ako princíp, že základným určovateľom vývinovej orientácie danej kultúrnej štruktúry sú impulzy z hmotnej existenčnej základne. Dobré to možno vidieť najmä v obdobiach veľkých dejinných prelomov, keď na základné ekonomicko-spoločenské presuny charakteristicky rezonujú naposledy aj najvzdialenejšie sféry kultúrnej aktivity. Engels hovorí, že hospodársky, politický, právny, náboženský, literárny, umelecký vývin pôsobí navzájom na seba; je to vzájomné pôsobenie v poslednej inštancii na základe hospodárskej nevyhnutnosti, ktorá sa napokon vždy uplatní.

Pokiaľ ide o dialektiku, chcem znovu pripomenúť, že ak vnútorné rozpory sú prameňom pohybu, aj vonkajšie rozpory majú dôležité poslanie. Vnútorné i vonkajšie protirečenia sa v každom pohybe, dianí, procese a vývine prenikajú a vzájomne určujú. V dôsledku toho ani vnútornú dialektiku nemožno absolutizovať a chápať oddelene od dialektiky vonkajších rozporov; nejakým zákonitým spôsobom súvisí s ňou v širších kontextoch. Zásadne však platí, že vysvetľovanie štruktúracie daného predmetu treba zakladať na jej špecifických momentoch, ak máme adekvátne chápať vlastnú charakteristickú vývinovú dialektiku predmetu, jeho autogézu. Je to tak, aj keď platí, že špecifické rozpory vyvíjajúceho sa alebo premieňajúceho sa či modifikujúceho sa predmetu bývajú podnecované premenlivosťou jeho externých súvislostí alebo mutabilitou jeho začlenenia do širších či nadradených štruktúr (hyperštruktúr) materiálnej reality.

Treba rozlišovať aj vonkajšie predpoklady *vzniku* určitej charakteristickej vývinovej línie. Kedykoľvek daná vývinová línia získava plne svoje špecifické črty, potom už vonkajšie podmienky svojho vzniku integruje priamo do seba, do svojej vlastnej vývinovej dialektiky.

Môžeme povedať, že kvalitatívne vývinové zisky určuje predovšetkým špecifická aktivita danej oblasti. Avšak táto aktivita by skôr alebo neskôr ustrnula, keby prestali pôsobiť podnety zo širšieho milieua, z jeho premien a transformácií.

Z týchto rozporov vyplýva nevyhnutnosť vyhýbať sa obidvom krajnostiam: izolované chápanie určitého imanentného, charakteristického vývinového radu vedie do umŕtvenia a do závozu práve tak ako preferovanie čírych medzizávislostí.

Existencia určitého predmetného celku je podmienená stmelenosťou jeho štruktúry, tým, že vzájomné vzťahy jeho komponentov sú výraznejšie, charakteristickejšie a silnejšie ako jeho súvislosti s vonkajšími javmi.

Je zrejmé, že nijaký impulz, ak sa má zachovať svojzákonnosť daného procesu, nesmie vstúpiť do tohto procesu ako taký. Špecifická dialektická štruktúra musí reagovať na externý podnet svojzákonne: iba s touto podmienkou je schopná ho integrovať. Vonkajší jav alebo podnet určitá špecificky charakte-

rizovaná realita integruje vtedy, keď sa stane organickou (aj keď rozpornou) zložkou štruktúry tejto reality.

Podľa Engelsa zákony dialektiky sú odvodené z dejín prírody a ľudskej spoločnosti. Nie sú ničím iným ako najvšeobecnejšími zákonmi oboch týchto fáz historického vývinu, ako aj myslenia samého. Dialektika ako veda o zákonoch pohybu vyjadruje univerzálne vlastnosti pohybu konkrétneho sveta, rozporného pohybu vecí.

Objektívna realita je vo svojom daní a vývine rozporná a tento rozporný pohyb sa odzrkadľuje v našom myslení v podobe pojmovej dialektiky. Rozpornosť konkrétnych predmetov a javov môže relatívne adekvátne reflektovať iba dialektická rozpornosť myslenia. Pojmy, ktoré sú syntézou dialekticky antitetických určení, sú principiálne schopné priliehať odzrkadľovať rozpornú dynamiku materiálnych štruktúr a konkrétnych javov.

Vedecká dialektika, dialektika ako veda reflektuje dialektiku objektívnej reality, no skúma aj samu seba, subjektívnu dialektiku, dialektiku pohybu pojmov, dialektické zákonitosti poznania a myslenia, dialektickú rozpornosť pojmov. Vedecká dialektika skúma teda aj historicko-spoločenskú podmienenosť vzniku a vývinu poznania a jeho dejinný proces, vznik a rozvoj pojmového aparátu, ktorým zachycujeme hlbinne empirickú a teda zároveň dialekticky empirickú a dialekticky praktickú skutočnosť.

Pokiaľ ide špeciálne o dialektiku prírody, chcem konštatovať toto: platí o nej práve uvedená charakteristika dialektiky vôbec, no má aj svoje osobitné črty, ktorými sa líši od dialektiky ostatných sfér reality. Dialektika sa totiž prejavuje rôznymi spôsobmi vo sférach prírody, spoločnosti a myslenia, a okrem toho je ešte špecificky diferencovaná v rámcoch týchto troch sfér. Tak pokiaľ ide o sféru prírody, člení sa na dialektiku abiotickej reality a biotickej reality, a toto členenie vo vertikálnom pláne pokračuje ďalej a preniká do ešte špecifickejších zón skutočnosti. Špecifické dialektické zákonitosti týchto zón (a príslušných rovín konkrétneho poznania) platia v presne určených limitoch: napríklad dialektika termodynamických procesov živých systémov. Súčasná svetová progresívna biológia vyznáva v živej hmote celú hierarchiu hyperštruktúr, štruktúr a hypoštruktúr, pričom tieto vrstvy sú navzájom vo veľmi zložitých dialektických interakciách.

Všetky formy spoločenského vedomia sú produktom historickej a spoločenskotriednej praxe, a teda aj marxistická filozofia je výtvorom kritického spracovania poznatkov a skúseností uplynulých vekov v podmienkach spoločenskej praxe daného štádia historického vývinu, t. j. v podmienkach nástupu a rozporného vývinu kapitalizmu. Nevyhnutne aj sama marxistická filozofia má charakter otvorenej sústavy poznatkov a je výsostne schopná neustále sa obohacovať a prehľbovať v priebehu peripetií histórie, a tak stupňovať svoje dejinnotvorné poslanie. Podľa slov V. I. Lenina marxistická dialektika umožňuje presne vybadať tep doby a tvorivým spôsobom riešiť jej problémy.

Engelsov ideový odkaz presvedčuje, že činnosť človeka je možná, pretože vývinové výhľady sveta sú otvorené. Človek je aktívnou silou historického pohybu, pretože v dôsledku rozmanitých a inšpirujúcich rozporov s existenčnou

a spoločenskou situáciou je schopný svoju začlenenosť v realite nejako prekračovať. Taktó stimulovaný prínos človeka zasahuje občas — v revolučných dobách výrazne — späť do spoločensko-kultúrneho priestoru, ktorý potom opäť inak podnecuje aktivitu individuálno-spoločenského človeka. Klasici to vyslovili tak, že človek praktickou aktivitou integruje vonkajšie podmienky a podnety, a utvára svoj vlastný osud.

Ako je dobre známe, Engels zdôvodňoval dejinno-filozofickú koncepciu, podľa ktorej ľudia robia svoje dejiny, no vždy v daných konkrétnych historických podmienkach. Z jeho ideového odkazu jasne vyplýva, že čínorodosť človeka ako tvorcu dejín si vyžaduje rešpektovanie základných vývinových zákonitostí spoločnosti a dejinných trendov. Dejinný pohyb je však rozporný a ľudstvo postupuje vpred nie bez častých konfliktov a dramatických zrážok.

Každá dejinná epocha sa vyznačuje určitým charakteristickým spôsobom alebo stupňom ovládania prírodnej reality, prírodného miliea, a predovšetkým určitou sociálnou skladbou a triednou diferenciaciou, ktorá ovplyvňuje mentalitu a podmieňuje zmýšľanie ľudí.

Engels spolu s Marxom vedeli v predstihu vysloviť a vedecky zdôvodniť základné tendencie spoločenského pohybu a hlbinný trend dejinného pohybu ľudstva. Okrem toho teoreticky vyjadrili aj celkom konkrétne sociálno-triedne problémy svojej doby. Spoločne vypracovali koncepciu dialektickej jednoty teórie a praxe a pokiaľ ide o konkrétne problémy ich doby, detailne rozviedli teoreticko-praktickú kritiku buržoáznej spoločnosti 19. storočia. Engels spolu s Marxom teoreticky zdôvodnili a prehĺbili ideu komunizmu na základe rozboru vnútornej rozpornosti ekonomickej štruktúry kapitalizmu a pojem praxe skúmali v súvislosti s dejinno determinovanými potrebami vykorisťovaného proletariátu.

Bol to Lenin, kto výslovne akcentoval význam klasického filozofického dedičstva pre výchovu dialektickej kultúry myslenia. Popri Marxovi práve Engels na svoju dobu vedel jedinečne integrovať kultúrne hodnoty vytvorené vekmi a zároveň inšpirovať ich ďalší rozvoj. Svojím príkladom vedel skvele inšpirovať úsilie o marxistické integrovanie neskorších objavov.

Neskoršie Lenin dal teoretický výraz opäť svojej dobe tým, že rozvinul ideový odkaz Marxa a Engelsa v nových historických podmienkach, v imperialistickom štádiu vývinu kapitalizmu. Zodpovedalo to tak novým formám triedneho boja. Analogicky aj dnešok ukladá marxistickým mysliteľom a vedcom dialektický materializmus ďalej rozvíjať na báze súčasných výsledkov vedy a praxe.

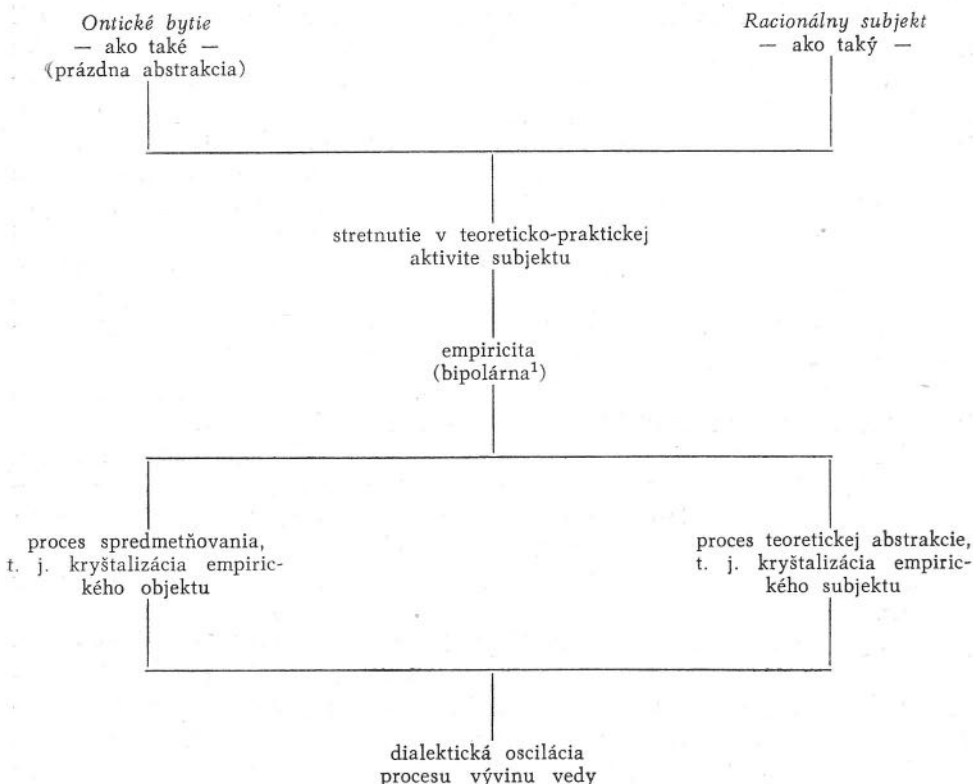
V rôznych etapách dejín sa podľa potrieb spoločensko-triednej praxe uplatňujú rôzne zložky a momenty marxistickej filozofie. Pravda, riešenie ktoréhokoľvek dobového problému treba zakladať na rozbere danej historickej situácie v jej komplexnosti a zároveň s prizieraním na všetky ostatné zložky marxizmu. Marxisticky skúmať daný jav značí ďalej skúmať ho v celej jeho vnútornej rozpornosti, znamená analyzovať podmienky jeho vzniku a jeho vývinové tendencie.

V podmienkach rozbiehajúcej sa vedecko-technickej revolúcie jedným z najzávažnejších teoretických problémov marxizmu-leninizmu je výstavba postindu-

striálnych foriem individuálno-spoločenskej praxe. Nové formy tejto praxe, určené vedecko-technickou revolúciou, vyžadujú si rozvinutie revolučnej teórie, ktorá by nebola čírou mechanickou obmenou teoreticko-praktickej kritiky buržoáznej spoločnosti Engelsovej doby, ale ktorá by vyplývala z hlbinných a najpodstatnejších vrstiev Marxovej, Engelsovej a Leninovej teórie.

V procese novej civilizačnej epochy, ktorá sa utvára priebehom vedecko-technickej revolúcie, ďalší rozvoj človeka nebude determinovaný ani samopo-
hybom ľudských produktov, ktorým sa človek odcudzil, ani spontánnou hrou
individuálnej aktivity, ale negentropicky optimálne fungujúcou individuálno-
spoločenskou štruktúrou. Iba dialektickoštruktúrny (alebo geneticko-štruku-
rálny) princíp uvedomelého orientovania a vedeckého systémového (dynamicky
interagujúceho) riadenia individuálno-spoločenského života v celej jeho kom-
plexnosti zodpovedá v podstate negentropickej povahe vývinu.

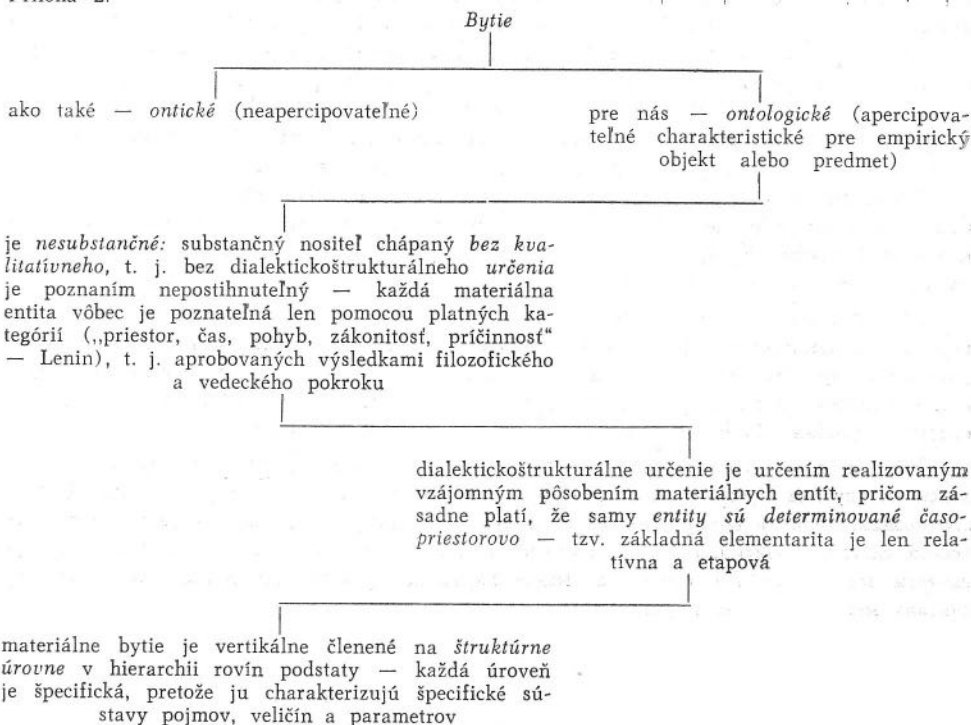
Príloha 1.

¹ V. I. Lenin: Každá idea práve preto, že je idea a nakoľko je idea, je už niečo ľudsko-subjektívne, ale súčasne práve preto, že je a nakoľko je *poznávacou* ideou, vždy musí obsahovať niečo, čo vyviera zo samých predmetov.

Engelsovo dielo i jeho v mnohom anticipujúce bohaté podnety možno neskreslene a náležite hlboko chápať nie bez prizerania na konkrétne súvislosti historickej epochy, v ktorej žil, tvoril a pôsobil. Mimo historického zaradenia javí sa totiž jeho dielo skôr ako súbor poučiek než skutočne konkrétne smernice a metóda konania. Zásadne platí, že poznanie dialektických zákonitostí dejín a adekvátne postihnutie konkrétnych dejinnotvorných síl si vyžaduje hlbokú a komplexnú sondáž historického pohybu.

Príloha 2.

КАТЕГОРИЯ БЫТИЯ

(К годовщине Ф. Энгельса)

Игорь Грушовски

Одной из основных проблем философии Энгельса является определение материального бытия.

Необходимо принципиально различать основной гносеологический вопрос бытия, вопрос независимости существования объективного мира от сознания, и онтологический вопрос характеристики бытия посредством понятийных категорий.

Энгельс ясно различал основной гносеологический вопрос бытия и способы его существования. Он утверждал, что мы не можем продвинуться дальше, чем к познанию форм движения материи, к познанию взаимодействия, так как за ними уже нечего познавать.

Не без основания мы различаем материю как философскую категорию и материю (вещество, массу) как онтологическую категорию, а также категорию отдельных научных дисциплин. В этом понимании материя всегда как-то строится, этим строением, как говорил Энгельс, выражается способ ее существования.

Качество материального бытия прежде всего выражает его пространственно-временное определение. По Энгельсу, пространство, время, движение представляют собой основные формы и способы существования в смысле вещества. Пространственно-временная детерминированность касается качества бытия, т. е. глубинно эмпирического мира. Энгельс это высказал так, что время и пространство суть „основные формы всего бытия“.

Внешнее бытие, независимое от нашего сознания, в диалектическом процессе познания и практики становится все более отчетливо из „вещи самой по себе“ „вещью для нас“, т. е. становится когнитивно и практически овладеваемым предметом.

Понятием динамической структуры мы выражаем именно движущее единство закономерных отношений, функций, причинно-следственных и диалектических связей предметов или процессов. Диалектико-структуральный подход ориентируется принципиально на пространственно-временную определенность каждой материальной данности.

Развитие научного познания заключается в проникновении во все более и более глубокие динамические структуры реальности, во все более существенные уровни материального мира. На каждой ступени развития науки те элементы и компоненты материальной структуры, субструктуры которых мы еще не знаем, выступают как якобы элементы основного уровня. Но нет никакой окончательной и конечной базы.

Каждой достигнутой нами ступени развития научного познания соответствует определенная глубина проникновения в конкретное содержание сущности реальности. Правда, это проникновение в более глубокие слои сущности требует неизбежно создания специфической системы понятий, адекватной соответствующему уровню. Эту систему нельзя просто вывести из понятийной структуры менее глубоких уровней действительности, как это считала механистическая наука.

THE CATEGORY OF BEING

(A study to Engels' anniversary)

Igor Hrušovský

One of the basic problems of Engels' philosophy is the determination of material being.

It is principally necessary to differentiate between the basic gnozeological question of being, the question of existential *independence* of the objective world from the consciousness and the ontological question of characterization of being by means of notional categories.

Engels differentiated clearly the *basic* gnozeological question of being from the *modes* of its existence. He asserted that we could not advance any further than to the knowledge of the forms of the motion of matter, to the knowledge of mutual operation, because there is nothing to recognize behind it.

It is not groundless to differentiate matter as a philosophical category from matter (a material, a mass) as an ontological category as well as a category of particular branches of science.

In this delimitation matter is always somehow formed and by this formation — as Engels said — *the mode* of its existence is expressed.

The quality of material being is expressed first of all by its time-space determination. According to Engels — space, time and motion are the basic forms and modes of existence in the sense of matter. The time-space determination concerns the quality of being, i. e. of the deeply empirical world. Engels asserted that time and space are “the basic forms of all being”.

Outer being, independent of our consciousness, turns in the dialectical process of knowledge and practice always more distinctly from “the thing-in-itself” into “the thing for us”, i. e. it becomes a cognitive and practically controllable object.

We express the motive unity of regular relations, functions, causal and dialectical connections of objects or processes by the notion of dynamic structure. The dialectical-structural approach is principally directed to the time-space determination of every material entity.

The development of scientific knowledge consists in penetrating into deeper and deeper dynamic structures of reality, into more and more essential levels of the material world. In each stage of the development of science, those elements and components of the material structure whose substructure has not yet been known, are presented as elements of the basic level. But there is no definite and final basis.

Each stage of development of scientific knowledge that has been achieved corresponds to an adequate depth of penetration into the concrete contents of the essence of reality. This penetration into the deeper levels of essence involves, of course, inevitably the construction of a specific system of notions, adequate to the relevant level. This system cannot be simply derived from the notional structure of the less deep levels of reality, as it was assumed by the mere mechanistic science.